

Кирил Галев

ТЕОДОР II ЛАСКАРИС В СВЕТОВНАТА ИСТОРИОГРАФИЯ XIX – XXI ВЕК¹

The author is a doctoral candidate in Systematic Theology at the Faculty of Theology at the Sofia University “St. Kliment Ohridski”. E-mail: kgalev@uni-sofia.bg; <https://orcid.org/0009-0003-4007-2703>

Abstract: Kiril Galev,

Theodore II Laskaris in World Historiography (19th–21st Century).

The article examines the literary and philosophical writings of Theodore II Laskaris (1222–1258), emperor of Nicaea, and traces their reception and interpretation in international historiography from the nineteenth to the twenty-first century. Through a systematic review of scholarly works produced over the last 170 years, including those of Dimitar Angelov, Christos Krikonis, Sophia Georgiopolou and others, the study seeks to outline the development of academic perspectives on Laskaris’s intellectual legacy and political image. Special attention is devoted to how different historiographical traditions—Byzantine, Western European, and modern Greek—have evaluated his contribution to the intellectual life of the Empire of Nicaea, his philosophical education, and his role as both ruler and thinker. By contextualizing these evolving interpretations, the article highlights the gradual transformation of Theodore II Laskaris from a marginal historical figure into a subject of nuanced scholarly appreciation within contemporary Byzantine studies.

Keywords: *Theodore II Laskaris, Byzantine History, Ecclesiastical History, 13th-century Byzantium, Orthodox Theology, Religious Studies*

¹ This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01, Activity 3.3 (Short-Term Specialization at the Aristotle University of Thessaloniki, March, 2025).

Императорът на Никея², Теодор II Дука Ласкарис³ е може би най-плодовитият имперски автор на XIII в. В последните две столетия той привлича вниманието на изследователите някак лавинообразно. Авторите от XIX в. го възприемат по-скоро като владетел от „никейското междуцарствие“⁴ (*interregnum*), докато през следващите 170 години вниманието се насочва към интелектуалното му наследство, неговия изказ и просопография. Тази статия има за задача да проследи развитието в изследването на личността на Теодор II Дука Ласкарис. Разглеждайки авторите, писали за него, работата ни отбелязва изместването на интереса към този владетел от една обща представа, че именно той е предмостие към знаменитата дата 25 юли 1261 г., когато Градът е възстановен като столица на ромеите, към визията за него като философ-император и антисистемен реформатор.

Историографията за Теодор II Ласкарис през XIX-XX век

През XIX в. има няколко основополагащи наративи относно Теодор II Ласкарис. Английският историк George Finlay е сред първите пишещи на английски изследователи, които разработват императо-

² Никейска империя (1204 – 1261 г.). Това е най-успешният наследник, появил се след падането на Града през 1204 г. Сърцевината ѝ е съставена от бреговете на Западна Мала Азия, извиващи се като арка от пафлагонийския бряг до югозападния край на Мала Азия. Никеиската империя е структурирана около два различни блока; северен около Никея, официалната столица и западните брегове, където на хълмовете около Смирна Йоан III Дука Ватаци устройва своето седалище Нимфион. В Никея е и катедрата на вселенския патриарх (Kazhdan, Alexander (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1991, 356). Никея (дн. Изник), град във Витиния, един от най-великите градове на Византия и седалище на два вселенски църковни събора. Става столица на тема Опсикон през VIII в. Теодор II Ласкарис е коронясан за император тук през 1208 г. и оттогава градът е имперска столица до 1261 г. (вж. *ibid.* 1463).

³ Император на Никея (р. ноември 1221 – 16 август 1258 г.), император от 3 XI 1254 г. Единствен син на Йоан III Дука Ватаци, възпитаван да се превърне в император-философ. Учители му са Никифор Влемидис и Георги Акрополитис (*ibid.* 2041).

⁴ Терминът *interregnum* (от лат. *inter regna* – „между царувания“) се използва във византийските изследвания за обозначаване на периода на политическа и институционална пауза след превземането на Константинопол от кръстоносците през 1204 г., когато върховната императорска власт преминава към държавите наследници – преди всичко Никеиската, Епирската и Трапезундската империя – до възстановяването на Византия през 1261 г.

рите на Никея, сред тях и средоточието на тази статия, в дългата политическа поредица на византийските владетели⁵. Немският изследовател Karl Krumbacher пък отразява Теодор II Ласкарис като относително значим автор, поставяйки ударение върху богословските и реторичните му творби, но и отбелязва, че писмата му са сред образците на късновизантийските представители на жанра, което несъмнено е един опит творчеството му да се осмисли от литературоведска гледна точка⁶. От друга страна, италианецът Nicola Festa е първият учен, събрал и издал пълната кореспонденция на никейския император в нейната цялост. Това са 217 писма от три гръцки кодекса, върху които се основава голяма част от интелектуалното и биографично познание за владетеля. Никола Феста е авторът, комуто Теодор II Ласкарис дължи разпознаваемостта си в модерната историография и като цяло в науката. Именно той е човекът, превърнал никейския владетел в автор, на когото историците могат да се позовават като достоверен източник за онази епоха⁷.

В началото и до средата на XX в. върху просопографията и книжовното наследство на никейския император работят още значими историци на Църквата и изследователи на средновековието. На първо място това е Charles Diehl, който в изследванията си върху византийската цивилизация от началото на XX в. включва и Никейската империя. Основният интерес на Диел е историографски, като вписва личността на императора в събитията след падането на Константинопол под ударите на Четвъртия кръстоносен поход (13 април, 1204 г.), макар и предоставените сведения за владетеля да са оскъдни в това му съчинение⁸.

Немският византолог Н.-Г. Beck – изключителен познавач на епохата – е първият, който намира мястото на богословското творчество на Теодор II Ласкарис в системата на византийската литературна традиция. Това е ранен опит да се схване владетелят като задълбочен мислител в допълнение на образа му на значим държавник, но

⁵ Finlay, George. *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks, A.D. 1204–1461*. Edinburgh: William Blackwood, 1856, 147.

⁶ Krumbacher, Karl. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*, 2 ed. Munich: C. H. Beck, 1909, 93, 286.

⁷ Festa, Nicola (ed.) *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*. Firenze: Bernardus Seeber, 1898.

⁸ Diehl, Charles. *Figures Byzantines*. Paris: Hachette, 1906–1908, 220.

така или иначе това е само един поглед върху авторе, без да се правят задълбочени анализи върху наследството му⁹. Руският византолог в емиграция George Ostrogorsky **прави** най-меродавното изследване, което схваща никейския император и управлението му като преход между разширяването при баща му Йоан III Дука Ватаци¹⁰ и възстановяването на империята при Михаил VIII¹¹. Това проучване обаче има чисто историографски характер.

След средата на XX в. в изследванията върху Теодор II Ласкарис вече се поставя ударение върху интелектуалната страна на дейността на държавника, върху образованието му при най-изтъкнатите учители на времето и най-вече върху неговите богословски възгледи. Това е важно развитие, което маркира един персонализиран и теологизиран подход към делото и живота му. През този период интересът се насочва към обществените реформи на Теодор II Ласкарис и по особен начин се обединяват и надграждат вече създадените представи за делото на този ромейски владетел. Византологът Michael Angold в своята монография върху управлението на Ласкаридите представя Теодор II като администратор, и особен вид „антисистемен играч“, заради обстоятелството, че пренебрегва нормите, застъпващи, че владетелят е естествен съюзник с потомствените елити, а не се занимава да издига „нови хора“ за сметка на аристокрацията¹². Сравнително популярното изследване на J. Julius Norwich пък представя никейския император пред широката публика и дава общ поглед към неговото политическо дело¹³. Работата му граничи с историко-популярните четива.

⁹ Beck, Hans-Georg. *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. Munich: C. H. Beck, 1959, 314, 671.

¹⁰ Йоан III Дука Ватаци (1192 – 3.X.1254 г.) – император на Никея от 15, XII, 1221 г. Жени се за Ирина, дъщеря на Теодор Ласкарис, а през 1244 г. за Констанс (Анна), която е незаконна дъщеря на Фредерик II Хохенщауфен (вж. Kazhdan, Alexander. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1047).

¹¹ Ostrogorsky, George. *History of the Byzantine State*. Rev. ed. Translated by Joan Hussey, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1969, 419.

¹² Вж. Angold, Michael. *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204–1261)*. Oxford: Oxford University Press, 1975, 74–79.

¹³ Norwich, John Julius. *Byzantium: The Decline and Fall*. New York: Alfred A. Knopf, 1995, 203.

*Издания, преводи, критични издания на съчиненията
на Теодор II Ласкарис¹⁴*

В края на XX и нач. на XXI в. се оформя особен кръг от изследвания, рисуващи Теодор II като императора-интелектуалец, появяват се и критични издания на текстовете му; възраства интересът към превеждането на съвременни езици на неговото творчество. Димитър Ангелов идентифицира всички обстоятелствата около написването на 12-те „откъса“, отразяващи страданието на императора по повод смъртта на младата му съпруга Елена Асенина¹⁵. Изследователят предоставя и пълна информация за ръкописната традиция на съчинението¹⁶. Същият учен в съавторство с гръцкия си колега Р. Agapitos

¹⁴ Единствените преводи на български са на Георги Баласчев през 1918 г., посветен на сключването на мира с българите през 1256 г., и на Евелина Минева на описание на зимна буря при обсадата на родопската крепост Цепина. Георги Димитров Баласчев е роден на 10.04.1869 г. в Охрид. Виден изследовател-историк. Завършва Солунската мъжка гимназия (1888 – 1889). Учителства в София и Цариград. Специализира във Виена. През 1902–1903 г. е уредник на Народния археологически музей, а през 1919 – 1921 г. – на Народния етнографски музей в София. Активно сътрудничи на редица периодични издания като „Български преглед“, „Преглед“, СБНУК (Сборник за народни умотворения и книжнина) със статии в областта на археологията, културната и политическата история. Умира в София на 06.10.1936 г. – Лазаров, И., И. Тютюнджиев, П. Павлов *Документи за политическата история на средновековна България XII-XIV век*. Превод Георги Баласчев, Велико Търново 1993, 58-59 [Lazarov, I. Tyutyundzhiev, P. Pavlov, *Dokumenti za politicheskata istoria na srednovekovna Bulgaria XII-XIV vek*. Prevod Georgi Balashev, Veliko Tarnovo 1993, 58-59, in Bulgarian]; вж Минева, Евелина. „Император Теодор II Ласкарис за обсадата на родопската крепост Цепина.“ Във: *Византийски извори за историята на България. Нови преводи и изследвания*, съст. Е. Минева, София: Издателство на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 2008, 212-218 [Mineva, Evelina. „Imperator Teodor II Laskaris za obsadata na rodopskata krepost Tsepina.“ Vav Vizantiyski izvori za istoriyata na Bulgaria. Novi prevodi i izsledvania, sast. E. Mineva, Sofia: Izdatelstvo na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“, 2008, 212-218 (in Bulgarian)].

¹⁵ Елена Асенина (1224 – 1252 г.) – дъщеря на Йоан Асен II и унгарката Анна Мария. Първоначално е сгодена на Балдуин II. По-късно за Теодор II Ласкарис, като в замяна България изисква признаване на патриаршеско достойнство за Търновската архиепископия, а Никея получава териториални отстъпки в Тракия.

¹⁶ Angelov, Dimiter, „The Moral Pieces of Theodore II Laskaris.“ *Dumbarton Oaks Papers* 65/66 (2012): 237–269 (2011/12). „Нравствени есета“, условно датирани 1252 г., са 12 произведения на богословофилософски теми, които са писани, както уточнява ръкописът, по време на скръбта, причинена от ранната смърт на императрица Елена Асенина.

правят преводи на английски с коментари на философските и етически съчинения на Теодор II Ласкарис – сериозен принос за англоезичната византология¹⁷. В началото на ХХI в. гръцката изследователка София Георгиопулу публикува своята докторска дисертация върху книжовното наследство и интелектуалната среда на владетеля – един достоен традиционен опит да се състави общо въведение в книжовното му наследство¹⁸.

Безспорно най-пълното изследване върху просопографията и творчеството на Теодор II Ласкарис е направено неотдавна от Димитър Ангелов, чийто професионален път е белязан основно със занимания с този император. Ангелов проследява живота му с подробности, започвайки от възпитанието, минавайки през зрелостта, подготовката му за престола, интелектуалните му занимания, насърчавани от неговите учители – най-блестящите умове на времето си, нещастieto в личния му живот (ненавременната смърт на възлюбената му съпруга Елена Асенина¹⁹). Заслугата на труда е, че изследва живота и делото на никейския император, като черпи основно материал от собствените му съчинения, като така се придържа плътно към изворите. Издание-то разполага с изключително подробни приложения, както хронологични, така и хронология на творбите, писма, трактати, като дори ни дава и обосноваването си предположение как душевното му състояние е причина за написване на определени писма, съчинения.

Гръцкият богослов Христос Криконис, еднозначно прави първия систематичен опит да се представи Теодор II Ласкарис като самостоятелен богослов-мислител, а не просто като император или държавник-интелектуалец. Авторът се позовава на събраните писма, издадени от Никола Феста, както и на обширните богословски слова. Криконис разкрива прочита си на императорските възгледи за богопознанието, творението на света, учението за човека като ги поставя между рационалния аристотелизъм на Никифор Влемидис и

¹⁷ Agapitos, Panagiotis and Dimiter Angelov, "Six Essays by Theodore II Laskaris in Vind. Phil. gr. 321: Edition, Translation, Analysis." *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 68 (2018): 39-75.

¹⁸ Вж. Georgiopolou, Sophia, *Theodore II Dukas Laskaris (1222–1258) as an author and an intellectual of the XIII th century*, Doctoral dissertation, Harvard University, 1990.

¹⁹ Angelov, Dimiter. *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

по-късните мистични тежнения на паламитите²⁰. Макар и не твърде изчерпателна, монографията е темел на богословските схващания на императора и предтеча на по-късните изследвания на Георгиопулу и Ангелов.

Руският изследовател Dimitri Korobeinikov изследва царуването на Теодор II Ласкарис в контекста на противостоянието на Никея със селджуките турци и динамиката по протежение а източната граница на империята²¹, а пък гръцкият византолог Николаос Канелопулос прави преоценка, както военна, така и тактическа на византийската военна тактика по негово време, отчитайки приносите на никейския император²². Сръбският византолог Bojana Pavlović посвещава изследването си на епохата, в която Теодор II е съимператор с баща си Йоан III Дука Ватаци. Това е много добре отразено и в творчеството, тъй като използва възцаряването като показател за времето на написване на съответното произведение²³.

Промяната в изследванията от края на XX и началото на XXI в. се отнася до това, че чрез изучаването на достъпното му творчество Теодор II вече се възприема като владетел-интелектуалец, чиято реторика, етика и богословие са приложени на практика в управлението на държавата, като това се подкрепя от оцелелите му съчинения. Като цяло може да се заключи, че съвременната историография по отношение на Теодор II почива на следните темели: а. писма, богословски разсъждения, сатири и възхвали; б. разкази на съвременни

²⁰ Κρικώνης, Χρήστος. *Η θεολογία του αυτοκράτορος Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως (1222–1258)*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1991.

²¹ Korobeinikov, Dimitri. *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2014, 70.

²² Kanellopoulos, Nicholas S.; Joanne K. Lekea. "The Struggle between the Nicaean Empire and the Bulgarian State (1254–1256): Towards a Revival of Byzantine Military Tactics under Theodore II Laskaris". *Journal of Medieval Military History* 5, (2007): 56–69.

²³ Pavlović, Bojana. "Theodore II Laskaris as Co-Emperor: Reality and Misapprehensions in Byzantine Historiography." *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 50-2 (2013): 587–607.

ци – Георги Акрополитис²⁴, Георги Пахимер²⁵, Никифор Влемидис²⁶ и преводите, направени от Ангелов и Агапитос. В течение на последните две столетия личността на Теодор II Ласкарис се разви от това да е част от „кратко междуцарствие преди 1261 г.“ до опознаването на владетел-интелектуалец, чиято реторика, богословие и реформи са основна част от владетелската парадигма на Ласкаридите.

БИБЛИОГРАФИЯ

Agapitos, Panagiotis, Angelov, Dimiter. “Six Essays by Theodore II Laskaris in Vind. Phil. gr. 321: Edition, Translation, Analysis.” *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 68 (2018), 39-75.

Angelov, Dimiter. *The Byzantine Hellene: The Life of Emperor Theodore Laskaris and Byzantium in the Thirteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Angelov, Dimiter. “The Moral Pieces of Theodore II Laskaris.” *Dumbarton Oaks Papers* 65/66 (2012): 237-269.

Angold, Michael. *A Byzantine Government in Exile: Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204–1261)*. Oxford: Oxford University Press, 1975.

Beck, Hans-Georg. *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. Munich: C. H. Beck, 1959.

Diehl, Charles. *Figures Byzantines*. Paris: Hachette, 1906.

Festa, Nicola, ed. *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*, Firenze: Bernardus Seaber, 1898.

²⁴ Георги Акрополитис (1217-1282 г.) – сановник, учител и историк на Никеиската империя. Роднина по линия на жена си на император Михаил VIII Палеолог. Родителите му го изпращат едва шестнадесет годишен в двора на Йоан III Дука Ватаци, за да продължи образоването си при Теодор Хексаптериг и Никифор Влемидис. През 1240 г. е вече наставник на наследника, като изпълнява административни и посланически задължения (Kazhdan, Alexandre. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 47).

²⁵ Георги Пахимер (роден в Никея 1242г.- умира в Константинопол 1310г.)- историк и патриаршески чиновник (вж. *ibid.* 1550).

²⁶ Никифор Влемидис (1197 – 1269 г). син на лекар, малкият Никифор избягва от Константинопол с родителите си през 1204 г. и се установяват във Витиния, където се отдава на учение, включително и седем години медицина, до двадесет и шестата си годишнина. Последващата му църковна кариера е започната при патриарх Герман II (1224-1225 г.). През 1235 г. Никифор дава монашески обет, запазвайки името си. Най-важната му роля е на учител. Освен на бъдещия владетел е учител и на Георги Акрополитис (*ibid.* 296).

Finlay, George. *The History of Greece from its Conquest by the Crusaders to its Conquest by the Turks, A.D. 1204–1461*. Edinburgh: William Blackwood, 1851.

Georgiopoulou, Sophia. *Theodore II Doukas Laskaris (1222–1258) as an Author and an Intellectual of the Thirteenth Century*. PhD diss. Harvard University, 1990.

Kanellopoulos, Nicholas S., Lekea, Joanne K. “The Struggle between the Empire of Nicaea and the Bulgarian State (1254–1256): Toward a Revival of Byzantine War Tactics under Theodore II Doukas Laskaris”. *Journal of Medieval Military History* 5 (2007): 56-69.

Kazhdan, Alexander (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 3 vols. New York and Oxford: Oxford University Press, 1991.

Korobeinikov, Dimitri. *Byzantium and the Turks in the Thirteenth Century*. Oxford University Press, 2014.

Κρικῶνης, Χρήστος. *Η θεολογία του αυτοκράτορος Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως (1222–1258)*. Thessaloniki: Pournaras, 1991.

Krumbacher, Karl. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527–1453)*. 2nd ed. Munich: C. H. Beck, 1897.

Лазаров, И., И. Тютюнджиев, П. Павлов, *Документи за политическата история на средновековна България XII-XIV век*. Превод Георги Баласчев, Велико Търново 1993, 58-59 [Lazarov, I., I. Tyutyundzhiev, P. Pavlov, *Dokumenti za politicheskata istoria na srednovekovna Bulgaria XII-XIV vek*. Pevod Georgi Balashev, Veliko Tarnovo 1993, 58-59, in Bulg.].

Минева, Евелина. „Император Теодор II Ласкарис за обсадата на родопската крепост Цепина.“ В Е. Минева (съст.), *Византийски извори за историята на България. Нови преводи и изследвания*, София: Издателство на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 2008, 212-218 [Mineva, Evelina „Imperator Teodor II Laskaris za obsadata na rodopskata krepost Tsepina.“ V E. Mineva (sast.), *Vizantiyski izvori za istoriyata na Bulgaria. Novi prevodi i izsledvania*. Sofia: Izdatelstvo na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“, 2008, 212-218].

Norwich, John Julius. *Byzantium: The Decline and Fall*. New York: Alfred A. Knopf, 1995.

Ostrogorsky, George. *History of the Byzantine State*. Rev. ed. Translated by Joan Hussey, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1969.

Pavlović, Bojana. “Theodore II Laskaris as Co-Emperor: Reality and Misapprehensions in Byzantine Historiography.” *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 50 (2013): 587-607.